

Трансформации и роля на съвременната кръчма като социален център на селото

Васил Балтаджиев, Софийски университет „Св. Кл. Охридски“

Vasil Baltadzhiev, Sofia University „St. Kl. Ohridski“

Резюме:

Селската кръчма преминава през няколко трансформации: от традиционното мъжко пространство в миналото, през почти пълното ѝ изчезване по време на ранния социализъм и нейното възраждане в нов вид от 960-те години на XX в. Днес тя следва съдбата на българското село и на мъжете, останали в него. Макар тя да продължава да изпълнява в известна степен ролята на своеобразен социален център в селското пространство, с все по-малко и все по-застаряващи посетители, тя се приспособява към новите условия, като често изземва и всички търговски функции в селото.

Abstract:

The village pub has gone through several transformations: from the traditional male space of the past, through its disappearance during early socialism and its revival in a new changed form. Today, it follows the fate of the Bulgarian village and that of the men who remained in it. Although it continues to some extent to occupy the role of a social center in the village space, with fewer and more aging visitors, it adapts to the new conditions, often occupying all the commercial functions in the village it is located in.

Ключови думи: кръчма, мъжественост, алкохол, социално пространство

Keywords: pub, masculinity, alcohol, social space

Тази статия има за цел да проследи промените, които настъпват в селската кръчма, като стъпва върху наблюденията ми от теренните проучвания, както и върху предходни изследвания, засягащи тази проблематика. Кръчмата, поставена най-често в центъра на селището, е неизменна част от ежедневието на моите респонденти. Те прекарват в нея всяко свободно за тях време. Именно поради тази причина реших да ѝ обърна внимание в

настоящия текст. Друга причина представлява и фактът, че моите респонденти бяха силно свързани с нея, прекарвайки в кръчмата голяма част от свободното си време. За тях тя представлява както своеобразен социален център, място за общуване и срещи, за обмяна на информация, за гледане на футболни мачове или игра на шах, табла и карти.

Кръчмата е едно от най-знаковите места в селищното пространство. Още от традиционния период в нея е концентриран социалният живот на село. Тя продължава да е средище на селския живот и до днес: „в кръчмата може да се узнае почти всичко случващо се в даденото пространство и да се получи обществена оценка” (Тодорова, 2006: 69).

В традиционната българска култура кръчмата е изцяло мъжко пространство. В нея не влизат жени и деца, а когато това се е случвало, то е поради извънредни обстоятелства. Тя е не просто място за консумация на вино и ракия. Българинът по традиция произвежда ракия и приготвя вино у дома си и въпреки това мъжете предпочитат да прекарват свободното си време в кръчмата, дори когато не пият. Кръчмата има и други функции, освен място за забавление. Там се разпространяват новините, това е и мястото за сключване на сделки, освен това там се решават важни общоселски въпроси. Популярният традиционен израз „пихме му кръчмата“ означава, според обичайното право на българите, че договорът е сключен (Христов, 2011: 126).

След Освобождението на България кръчмата се превръща в политическа трибуна и място за обсъждане на партийните борби в младата държава. Отново това остава занимание изцяло за мъже, както поради характера си, така и поради локацията, в която се упражнява. Значението на кръчмата за селищния живот в традицията е осезаемо. Логично е да се предположи, че социалната роля на кръчмата се променя с годините и от изследователски интерес е да се види дали това е така.

През 1945 година, кръчмите са забранени със закон от социалистическата власт. Това решение се взема по примера на СССР, в който борбата с алкохолизма е сериозна. Политиката за справяне с алкохолизма е започната още от Българския земеделски народен съюз, който противопоставя кръчмата на селската кооперация (Тиховъ, 1939). Тази забрана слага край на традиционната кръчма. Тя е възродена със съвсем нов облик през 60-те години под ръководството на Балкантурист, под формата на механата в „народен стил”. Социалистическата механа обаче не успява да изпълнява обществените функции на

кръчмата в традиционната култура, „представляваща истинска социална институция в българското село от предходната епоха” (Христов, 2011: 129).

Обезлюдяването на селото, както и застаряващото население в него, променят и облика на самата кръчма. В много от по-обезлюдените села, които посетих, кръчмата е напълно трансформирана. Често по-старите кръчми бяха отдавна затворени и в нов заместител на кръчмата се беше превърнал селският магазин. Кръчмата и селският магазин се бяха обединили и новата „магазин-кръчма“ изпълняваше функцията и на двете. Този магазин предлага най-необходимите стоки за бита и основните хранителни продукти, възрастните жени в селото си пазаруват от него хляб рано сутрин, а вечер на масите пред магазина-кръчма се събират по-младите мъже, които консумират алкохол и говорят помежду си. В тези случаи, когато се изпълняват функциите на магазин и кръчма, се получава смесица между двете. Мъжкото пространство от традицията от дълго време вече е посещавано от представители и на двата пола. До мъжете, пиещи ракия, седят възрастни жени, които си взимат кафе или друга безалкохолна напитка. Ако преди мъжете са заемали цялото пространство на кръчмата, то днес често мястото, което могат да заемат се ограничава до няколко стола около маса. Това ново средище на селското пространство е сляло функциите на кръчмата и магазина и в него се срещат всички жители на селото. Това позволява и по-пълно социализиране на посетителите. Сякаш водещ е останал магазинът, вече изпълняващ и функцията на кръчма, а самостоятелните кръчми трудно могат да оцелеят в малките населени места при тези нови условия и обезлюдяването на селата. Често това означава край на предлагането на храна в него, заменена от предлагането на готови мезета. В редките случаи, в които в селата се беше запазила някоя кръчма, това най-често се случва ако селото бе на по-натоварен пътен възел и там кръчмите изпълняват често и други функции. Те са по-скоро барове, разчитащи не толкова на кухнята си, колкото на предлагането на алкохол, а храната се свежда до предлагането на скара и салати. Когато повече се набляга на храната, заведенията наподобяват по-скоро ресторант, а тези заведения се намират в села, в които може да се разчита на посещенията на туристи или преминаващи работници.

Въпреки казаното по-горе в значителна степен кръчмата и днес остава място на мъжките социални срещи, в които се усеща постоянно противопоставяне между мъжете било то „любезно“ или враждебно (Herzfeld, 1985), превръщайки се в поле, в което се затвърждава

доминиращата форма на мъжественост. Пространство, в което мъжете се доказват със своите истории и умения да консумират алкохол.

По време на изследването си забелязах, че съдбата на кръчмите е различна в зависимост от регионалните особености на локациите, които посетих. С оглед да илюстрирам тези специфики, ще разгледам няколко примера от селата и градовете, в които събирах теренен материал.

С намаляването на населението, в много села засегнати биват и тези магазини-кръчми, които остават без клиенти. В село Стенско, Кюстендилско, например, бях свидетел как за периода на моето изследване кръчмата изчезна. В цялото село остана работещ само един магазин, който отваря сутрин, но не всеки ден. Този магазин е наследник на стари магазин от популярна по селата верига. Той се намира в единия от краищата на селото, а по-отдалечените от него къщи, разчитат на микробус, който доставя най-необходимите продукти от града. Последната работеща кръчма в селото отваря много рядко. Тя е наричана по прякора на нейния собственик „Чакъро”. За трите години на моето изследване от магазин, изпълняващ функция на кръчма, видях как той загуби придобитата си функция на кръчма и се превърна отново в магазин, предлагащ само 5-6 вида стоки от първа необходимост и неработещ всеки ден: „Ето „Чакъро” вече не работи, вече само кара хляб с колата и продава хляб и цигари, олио, ама не помня кой ми каза, че все му била заключена вратата.” Замирането на тази кръчма-магазин е свързано с постепенното намаляване и дори изчезване на нейните най-чести и „оборотни” клиенти, а именно по-младите мъже в селото. В началото на терена ми в тази кръчмата се събираха 4-5 мъже на възраст около 40 години. Няколко от тях бяха на социални помощи и на инвалидни пенсии, които бяха взимани директно от собственика на кръчмата. Той знаеше какви са доходите им и не им позволяваше вересията да надвишава месечните им финансови приходи. Единият от респондентите ми работеше като личен асистент на дядо си, който имаше категория за инвалидност. Заплатата си изхарчваше за няколко вечери в кръчмата като черпеше другите и изпиваше огромни количества алкохол, а през останалата част от месеца до заплата се появяваше рядко, надявайки се някой да го почерпи. За трите години на изследването ми мъжете, посещаващи кръчмата, силно намаляха. Някои започнаха работа в градовете Кюстендил или София, а малкото останали започнаха да си пият вкъщи: „Защо да ходим

при „Чакъра” като там ще съм сам или, ако се разберам да сме двама, хайде. По-добре да си прием у нас, то и без това Чакъро е скъпчия.” Някои от старите посетители се поболяха от пиене, като един от тях разви проблеми с черния дроб, а друг психоза и така тези най-редовни посетители напуснаха пейзажа на селската кръчма. Отсъстваше и ново поколение от посетители. За последните десет години в селото се е родило само едно дете. А помладите, които се прибират през уикенда или по празниците, се събират на „домашни купони”, а алкохолът и храната за тях се закупуваха от градовете, в които работеха, на пониски цени. За да оцелее кръчмата с толкова малко посетители, надценката на алкохола е неизбежна, а в следствие на това покачване на цените се прогонват и последните ѝ посетители. С намаляването на клиентите си, магазинът-кръчма в село Стенско загубва най-важната си функция, а именно социализацията. За малкото останали в селото мъже е по-лесно и по-евтино да се събират на гости по къщите, отколкото да я посещават. Именно достигането на този минимум от двама, трима пиещи в селото доведе до нейния край: „Къде бе, човек, аз по-добре да отидем да си запием в Кюстендил, отколкото тука, оно няма с кой. Е, качвам се на колата и съм там.” .

В пълна противоположност на село Стенско са кръчмите в родопското село Славейно. В него има 3 работещи кръчми и два магазина. Всички те се намират в центъра на селото. Освен че големината на селото е основен фактор, друга основна причина за високия брой на кръчмите са по-високите заплати и търсенето на работници в сферата на дърводобива в региона. Едната от кръчмите разчита основно на обедното си меню, предпочитано от голяма част от работниците в околността. Най-посещаваната кръчма в селото затвори през 2018 година, но съвсем скоро след затварянето ѝ, в селото е отворена нова кръчма срещу нея. В село Славейно нито една от кръчмите не се бе обединила с магазин, като двата магазина в селото работеха самостоятелно. Единият от магазините е в съседство с една от кръчмите в селото и понякога хората закупуват храна от кръчмата, а бира от магазина, но в този случай по-скоро магазинът и кръчмата работят в хармония заедно, поради факта, че са на един собственик. Почти по всяко време на денонощието могат да се видят мъже от Славейно, седнали в центъра на селото пред някоя от кръчмите, като на обяд работници от другите села сядаха да обядват, а много често и да изпият по бира. Тук социалната роля на кръчмата е най-видима от всичките места, които посетих. В нея се събират както по-младите мъже, работещи в гората, така и по-възрастните пенсионери. Завързват се разговори, песни,

спорове между тях... В това високопланинско родопско село заварих най-приветливата кръчма, в която водещо бе социалното общуване между селяните.

Съвсем друга беше ситуацията в ломското село Ковачица. Тук имаше 3 кръчми и всяка една от тях имаше различна функция. Наличието на цели три кръчми в случая може да се обясни с по-големия брой жители. В самия център на селото се намира магазинът, който изпълнява и ролята на кръчма. Магазинът е голям и пред него има навес, под който са подредени няколко редици пейки. През деня той е най-посещаван и в него се срещат всички жители на селото. Цената на голямата домашна ракия в магазина-кръчма е 1 лев (към 2019 г.). Това е и най-примамливото за посетителите в нея – евтиният алкохол.

Вечерите оставаше да работи кръчмата-барче „Мелани”¹. Тя изпълняваше функциите на кръчма, бар и дискотека. Тя е посещавана предимно от по-младото ромското население в селото. Мъжете българи предпочитаха да посещават селския магазин-кръчма. На терен се забелязваше това разделение на пространствата в селото между застаряващите българи мъже и по-многобройното и по-младо ромско население. Пространството в двете заведения в центъра на селото е разделено. Напрежението идва от факта, че магазинът-кръчма се посещава и от ромите, и от българите. Това е най-честата причина за конфликти между двете групи. Тези конфликти в различни измерения се разразяваха почти всеки ден под някаква форма. При наличието на такъв конфликт, най-често българите си тръгваха, а по-младите роми оставаха. Ето как традиционното мъжко пространство на българите в селото беше заемано от ромите, а българите бяха постепенно изтласквани от него. Това изтласкване, според мен беше именно вследствие на маргинализацията на алкохолизираните българи, които са и най-честите посетители на магазина-кръчма. Ромите, които са повече и по-млади, лесно прогонват по-старите българи. Третото заведение в селото е също смесица между кръчма и магазин, но поради отдалечеността си от центъра на селото е посещавано предимно от жителите на махалата, в която се намираше.

Примерът на с Ковачица е особено интересен. Едно село в Северозападна България със смесено население, в което по-младото, многобройно и активно ромско население доминира в пространствата, заемани доскоро от българските мъже и донякъде ги измества.

¹ Снимка 1

То също така играе активна роля за трансформацията на тези пространства, както се случва с бар „Мелани“. В магазина-кръчма в с. Ковачица забелязах още една типична особеност – това беше единственото място, в което строго се следеше посетителите да не си носят алкохол от къщи: „Донесъл съм една ракия ама не казвай, че ще ми викат.“

В град Чипровци отново кръчмата следваше примера на обединение с магазина, въпреки че в случая говорим за малък град, а не за село. Много често в Чипровци през кръчмата се минаваше само да се закупи бира и някакво мезе. Ресторантите в града по-скоро разчитат на посещенията на туристи или в тях се ходи по с повод. Тук по-малко пиещите мъже предпочитат да седат в кръчмата, докато сериозно алкохолизираните купуват алкохол за къщи и се напиват сами в домашни условия, поради факта, че така алкохолът им излиза по-евтин. Най-често в такива случаи закупуват галон бира, придружен с някаква форма на мезе.

Град Обзор се е превърнал в едно от курортните селища по българското Черноморие, като в него туризмът е основен поминък. В Обзор ситуацията с кръчмите е съвсем различна, поради курортния характер на селището. Основен фокус на изследването ми там бяха сезонните работници, но е интересно да се споменат и няколко думи за промяната, която се наблюдава в облика на малкото курортно градче през активния и пасивния сезон. През летните месеци на всяка улица има кръчма или ресторант. Основните туристи са семейни двойки с деца и поради тази причина има само две дискотеки като преобладават ресторантите и кръчмите. По време на летните месеци в града има и няколко типични механи с „традиционен“ характер и с жива музика. През зимните месеци обликът на град Обзор тотално се изменя. В целия град остава да работи само един ресторант, който изпълнява функциите и на кръчма.

Селската кръчма преминава през няколко трансформации: от традиционното мъжко пространство от миналото, през изчезването ѝ по време на ранния социализъм и нейното възвръщане в нов вид. Днес тя следва съдбата на българското село и на мъжете, останали в него. Макар да продължава до някъде да заема ролята на социален център в селското пространство, с все по-малко и все по-застаряващи посетители, тя се приспособява към новите условия, като често заема всички търговски функции в селото. От социалния център

на селото в традицията, днес тя често е сведена до няколко стола, поставени пред селския магазин.

В моето изследване кръчмата е основното място, в което извършвах теренните си наблюдения. Именно нейната роля на социален център е полезна за мен. Прекараното време в нея винаги е придружено от разговорите на местните мъже за техните преживявания и проблеми. Много често беше нужно само да слушам, без да задавам активно въпроси, за да получавам отговори на запитванията, които си бях поставил. В населените места, които посетих кръчмите се различават, но всяка една от тях има своята роля за, макар и частичната, социализация на младите мъже. Тя им дава възможност за общуване помежду си и предоставя място за среща и забавление за тях.

Приложение:

Снимка 1:

БИБЛИОГРАФИЯ:

Бочков, Пл. 1997. Механата в епоса – мъжкото и женското присъствие, В:Български фолклор, кн.1-2, 58-65. София: БАН

Павлов, И. 1997. От пода до масата и обратно В: Български фолклор, кн.1- 2., 18-33. София: БАН.

Пейчева, Л. 1997. 24 часа моабет в Джурково В: Поглед към културата на кръчмата и кръчмата в културата, В: Български фолклор, кн.1-2. 78-90. София: БАН.

Тихов, Ал. 1939. Кооперация, кръчма и трезвеността. София.

Тодорова, Цв. 2006. Кафето и кръчмата като места на всекидневието в град Варна(краят на XIX-средата на XX век) – В: Делници и празници в живота на българина, 62-76. (Сборник посветен на 30-годишнината на Етнографския музей- Варна).

Христов, П. 2011. Кръчмата в Българското село -„Дом на Дявола” или Обществена институция, 125-130. В: Diversity in the unity, 2011, брой 2.

Herzfeld, M. 1985. The Poetics of Manhood Contest and Identity in a Cretan Mountain Village
Published by Princeton University Press ISBN: 9780691216386